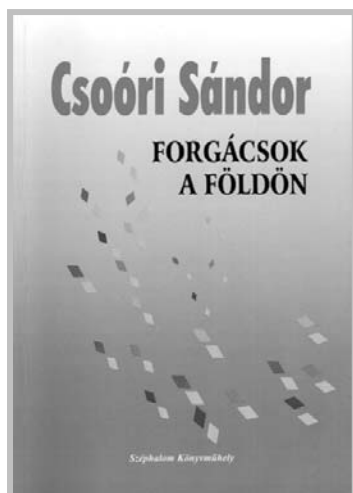

„Sorshiányban szenvedünk”

CSOÓRI SÁNDOR: FORGÁCSOK A FÖLDÖN

Hosszú évek (inkább évtizedek) kellene még ahhoz, hogy tankönyvbe illő világgossággal láthassuk, mi is történt a múlt század utolsó évtizedében Magyarországon. Annak kiderítésére pedig, hogy mindeme történelmi, társadalmi, gazdasági, szociológiai (stb.) változások következtében miféle lelki, tudati-, szellemi és érzelmi traumák játszódtak le a társadalom egyes embereinek *mindennapi* gondolkodásában a tudományos vizsgálatok talán nem is alkalmasak. S ebbe a két problémahalmazba – másként szemlélve: két koncentrikus körbe – zárva helyezhetjük el a magyar értelmiség, a magyar *írásstudó társadalom* szerepét és felelősségét, amelyet majd úgyszintén hosszasan és alaposan kell (mert érdemes, sőt fölöttébb tanulságos) megvizsgálni, rekonstruálni és értékelni. Tudvalévő persze, hogy már ez ideig is igen sok (túlontúl sok) könyv, tanulmány, cikk és egyéb közlemény próbálta meg bemutatni e – kétségkívül – történelmi fontosságú változásokat, ámde joggal lehet tartani attól, hogy ezeknek a műveknek a zöme túlnyomó többsége irányzatos, „pártos” eredetű, elkötelezettségű és végkicsengésű. (Bármelyik pártra vagy szellemi-ideológiai irányzatra gondolhatunk egyébként.) Másfelől e tudományos (?) dolgozatok szerzőinek egyelőre minél kevesebb szempontot, diszciplinát volt tanácsos figyelembe venniök, s a (vélt) nagyobb politikai hitelesség és hatás kedvéért kívül kellett rekeszteniök számos egyéb, például a *morális* vagy az *érzelmi* tartományokban megbúvó emberi motívumot. Azaz: az egyéni és a közösségi lét e két talán legfontosabb azonosító és kohéziós elemét, erejét. Magyarán: elsősorban a láthatót, a tapinthatót, a megragadhatót kellett rögzíteniök. A szellemi, tudati és lelki jelenségek nagy része ennél fogva csak futólagosan, tehát elnagyoltan volt érinthető.

Csoóri Sándor viszont (jóllehet – szerencsére – nem társadalomtudósként) az emberi és közösségi tere-numot pásztázza már évtizedek óta. Nem a „rendszerváltozás” idején kezdte, s persze nem is ott fejezte be. Ellenkezőleg. Azt mondhatjuk, hogy „a nemzet mint közös ihlet” József Attila-i eszménye, fogalma, gondolata Csoóri egész életművének egyik kitüntetetten fontos témavilága. Tanulságos és meggyőző végkicsengésű (e tekintetben is) összegyűjtött esszéinek két vaskos kötetét (*Tenger és diólevél*. Bp., 1994. Püski,) tanulmányozni, hogy érzékeljük: világképének középpontjában – évtizedek óta – „a nemzet primátusa” áll. S e folyamatállapot a lényegét tekintve töretlen: az 1997-ben megjelent esszé- és publicisztikakötet (*Szálla alá poklokra*. Miskolc, Felsőmagyarország.) csaknem kizárólag ezzel a problémakörrel foglalkozik, miként

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2001
246 oldal, 1500 Ft

a 2001-ben (Görömbei András szerkesztésében) napvilágot látott *Forgácsok a földön* is. Sok mindenről el lehet tűnődni e folyamatos „makacsságot” („megszállottságot”?) látva Csoóri Sándor írói pályáján. Mindenekelőtt azonban kapcsoljuk ki a „makacsság” és a „megszállottság” nem mindig dicséretes tulajdonságokat asszociáló állapotminősítéseket, maradjunk inkább – józan egyszerűséggel – a szolidabb és – főleg – tartalmilag kifejezőbb *következetesség* állapotrajzánál. A következetesség megtartása Csoóri Sándor számára nem volt könnyű a Kádár-Aczél korszak idején sem, de vajon mi volt ez a kilencvenes évek elejétől megkezdődött, és baljós perspektívával fenyegető szellemi pergőtüzekhez képest? Azokhoz képest például, amelyek Csoórit megpróbálták kiiktatni a magyar szellemi életből. Ez a vágyakozás – láthatólag – nem teljesedett be. Nagyrészt – nyilván – a szóban forgó célszemély messze átlagon felüli állóképességének köszönhetően, de – minden bizonnyal – hasonlóan fontos e küzdelem kimenetele szempontjából magának a már említett világképbeli eszményrendszernek az *életképessége*. Életképessége – számos betegsége ellenére is – *a mindennapokban*.

Csoóri Sándor személyes és írói életútjánál maradván látni lehet, hogy az ő világképében már a hatvanas évektől kezdődően (l. pl. a *Gondolattársítások* című esszéjét 1967-ből) a *valódi* liberális és a *valódi* közösséggel való személyiségfelfogás nem idegen egymástól, sőt éppen hogy kiegészítik egymást, mi több: így összekapcsolódva egymást ki is teljesítik. E szellemi és érzelmi jelenség tengelye körül bontakozik ki Csoóri Sándor valószínűleg leginkább ismert, a legtöbb érdeklődő olvasó számára ismerős írói-gondolkodói arculata: a politikakritikától elválaszthatatlan esszéírása a magyar sorskérdésekről. Középpontjában a Bethlen Gábor-i és a Széchenyi István-i magyarság-eszménnyel és országépítő gondolatrendszerrel; másfelől a Horthy Miklós, illetőleg a Rákosi Mátyás, majd kicsit később a Kádár János nevével jelezhető 20. századi magyar történelmi zsákutcák erőteljes kritikájával és az 1956-os forradalom valódi értelmének és jelentőségének a fölismerésével. Ez az írói világkép magában foglalja továbbá a népi írói mozgalom nagy nemzedéke (mindenekelőtt Németh László, Illyés Gyula és Veres Péter) szellemi erejének átörökítési igényét; de ezen túlmenően: a *teljes* magyar irodalmi múlt vállalását. Elhíresült, az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjében (1978-ban) világosan megfogalmazza, kimondja, hogy a „sokáig használaton kívülre helyezett sorskérdésekről egyszer csak kiderült, hogy léteznek. Kiderült, hogy amit romantikus és nacionalista tajtékknak véltünk bennük, az se feltétlenül az, de újra gondolandó gond.”

„Újra gondolandó gond”: éppen ez az az állandó témaelem Csoóri Sándor esszéírásában, amely meghatározza és a legnagyobb éltető erővel táplálja is ezt az esszéírást. A *Szálla alá poklokra* és a *Forgácsok a földön* írásai akár egy kötetben is megjelenhetek volna, hisz annyira rokon, majdhogynem azonos a témaviláguk. Különbözőségük inkább csak a keletkezési idejük miatt van, tehát kronológiai jellegű eltérésből fakad. Ez a „kronológiai” fogantatású különbség persze nem (csak) azt jelenti, hogy az időben előbb keletkezett írások – értelemszerűen – az előbbi kötetbe kerültek, a későbbiek pedig az utóbbiba. A tényleges különbség – persze ez is a kronológiai eltérésből fakad – lélektani, hangulati. A két kötet cím is markánsan jelzi ezt: a „pokol” fogalom fölkelte szinte izzó erejű szenvedés asszociációt e szóban forgó második gyűjteményben a „forgácsok” szelíd, sőt némiképpen rezignált hangulata váltotta föl. S nemcsak a címben, de a tartalom lényegi egészében is. Az előző könyv inkább drámai, ez utóbbi inkább lírai. Az *idő* múlása ugyanis láthatóvá tette, hogy a mindenkori politikai hatalom legfőljebb gyorsítani vagy lassítani képes – például – a nemzeti tudat gyöngülési fo-

lyamatát, de sem meggátolni, sem pedig véglegessé preparálni nem. Úgy tetszik, hogy ez a jelenség – hullámzó tendenciák szerint – korfüggő és nem politikafüggő történelmi képződmény. Csoóri Sándor helyesen reagál a fölismerésre: nem hadakozik a megfoghatatlannal, hanem az emberi gondolkodás még (vagy már!) viszonylagosan ép vonulataira apellálva, arra építve, az *érvek* sokaságát sorakoztatja föl a nemzeti tudatvesztésnek a magyarság *többségét* (nagy többségét) károsan érintő hatásaira.

A demokrácia szentségét és sérthetetlenségét doktriner axiómaként vallókkal szemben ismét rámutat – például – arra, hogy a kilencvenes évek sok tekintetben „vad demokrácia” volt (és maradt a következő évtizedre is), pozitív eredményei és értékei mellé jócskán sorolhatók negatív vonások. Már az indulás hibás volt – hangsúlyozza –, ennek megfelelően torz következményeket szült. Ahelyett, hogy legalább nagy vonalakban kialakult volna valamiféle nemzeti egység, közös akarat, már a kezdet kezdetén végbement a pártoskodás, és megtörtént a hatalom újrafelosztása. Miként már korábban is megfogalmazta: „mindent megelőzve valamilyen érzelmi-szellemi egységet kellett volna létrehozunk [...], csak utána lett volna szabad osztódnunk a demokrácia törvényei szerint.” Ezzel szemben súlyos „közösségi romlás” következett be az egész kárpát-medencei magyarság körében. A nemzet romlása háborús méreteket öltött.

Lényegében ebből a szorongató felismerésből, baljóslatú tendenciák érzékeléséből sarjadnak ki a *Forgácsok...* írásai: esszék, újságcikkek, alkalmi beszédek, tanulmányok, kritikák: a korábbi nagy Csoóri-esszékkel azonos hullámhosszon élő, hatásaikban is rokon, az érvelő, a példákat hozó, a meggyőzni kívánó igazságterjesztés e vonzó (*más-bonnan* nézve persze taszító) példái és érzületei. Kevesebb ebben a könyvben a jelen idejű tényfeltárás, mint korábban. Több viszont (a szerzett tapasztalatok birtokában) a meggyőző erő és nagyobb az érvelés pontossága az *értékekből* fölépülő történelmi nemzeteszme – szinte azt mondhatnánk – *mindennapi hasznossága*, következképpen a nemzeteszme mint „gyakorlati” érték fontossága mellett. Dramaturgiaiag is jól felépített, tehát érzékletes ez az előadásmód. A múltra (a több száz éves múltra és a Kádár-rendszerre), majd a „rendszerváltás”-ra, illetőleg a jelenre (a kilencvenes évekre) tágul, illetőleg szűkül az írói figyelem optikája. Azaz: Csoóri Sándor szinte folyamatosan összevet, szembeesít, ütköztet.

A „nemzet primátusa” – írja, hangsúlyozza többször is – a mai korban a mi életünkben, majd a továbbiakban is valódi létkérdés (sorskérdés). „Ne felejtjük: minden nemzet külön személyiség. Külön egzisztencia.” A „továbbiakban” pedig azt jelenti, hogy a múlt, a jelen és a jövő – bármiféle lehetséges periodizáció ellenére is – megváltoztathatatlanul – összefüggő időfolyam. Ha tetszik: az evidenciaszerűen létező történelmi folytonosság. Csoóri Sándor a múlt és a jelen ütköztetéseiben nem a hatalomváltások és azok eredményeinek milyenségét elemzi, hanem a nemzeti hagyományok kohéziós erejének gyengülését, lazulását, pusztulását tárja elénk. Demokráciakritikája ennél fogva változatlanul éles. A „vad demokrácia” kétarcúságát abban a fölismerésben ragadja meg, amely szerint ez az állapot „egyszerre növeli szabadságunkat, önbecsülésünket, ugyanakkor veszedelmesen bomlasztja a már amúgy is széttrancsírozott nemzetet.” Nem jött létre, nincs meg a demokrácia és a nemzeti érdek összhangja. A politikai diktatúra helyett ma „a világ értelmezésének az erőszaka” érvényesül. A félrevezetés diktatúrája. „A magyar fejekből hiányzik valami, ami egy közösséget jókedvű próbákra és erőfeszítésekre tudna készíteni.” A „súlytalanság korában élünk” – állapítja meg: „sorshányban szenvedünk.” „A magyar szellemi élet [...] már rég nincs ihle-

tett állapotban.” Szemben, ellentétben a *korábbi* évtizedekkel, akár évszázadokkal. Például azzal a „felelős” szellemi és irodalmi étellel, amely a két világháború közötti időben „izzott”. De még a Kádár-korszak szellemi életével is, ahol az ország „gondolati és erkölcsi erőtartálékai” az irodalomban (és a filmben) feszültek. A politikai hatalommal szembeni ellenállás lehetőségei és valóságos szinterei az alkotó szellem teremtményei, eredményei voltak. A hatalmat „a kultúra eleven jelenléte [...], a művészetekből szétsugárzó szellem” korlátozta. Ma viszont a szellemi életből is, de a politikából is hiányzik a teljes odaadással vállalható „katartikus program”. Ami a „lenni vagy nem lenni” programot jelentette egykor. A szellemi teljesség helyébe a rész, a részletek (és a részecskék) tolultak, a nagyszerűségek helyére a kisszerűségek léptek.

Csoóri Sándort mindannyiszor megdöbbeníti a *felejtés* ténye és ennek jelenségei, valahányszor csak találkozik velük. A felejtésé, melynek legsúlyosabb válfaja a „létfelejtés”. A *lét* felejtése, amely egyenes ágon következik a kulturális és a történelmi hagyományok felejtéséből, illetőleg megtagadásából. Illyés Gyula emlékét idézve például arról szól, hogy nemcsak róla „feledkeztünk el bűnösen, hanem az irodalom, a kultúra, a hagyományaink becsületes szolgálatáról is.” Csoóri felfogása szerint a *hagyomány* egyáltalán nem valami régi (netán ósdi) rekvizitum, nem valamiféle múzeumi látványosság, hanem élő, eleven (szinte mitológiai) sugárzó erő. Olyan erő, amely egy népközösség lelke mélyén honol, és onnan tör fel, hogy „sorsdöntő pillanataiban” *íránnyítsa* a népközösség életét. A hagyomány tehát „nagyon gyakorlatias rendezőelv”, amely *rendben tartja* a nemzet évszázadait.

Mindebből – szépen, rendben – az is következik, hogy *ezt a hagyományt* legfőképpen az írott kultúrának, az irodalomnak kellene *éltetnie*. Éltetni, nehogy meghaljon, s eltűnjék tudatunkból. Csoóri Sándor illúziótlan nyíltsággal beszél jelenkori irodalmunk átformálódási tendenciáiról, nem titkolván egyértelműen elítélő véleményét, meggyőződését. Amely vélemény – tagadhatatlanul – sok évszázad tapasztalataira épül. Tapasztalati tények sokasága szól ugyanis arról, hogy az irodalomnak mindig is voltak „irodalmon túli föladatai”. S aki „akár kényelemből, akár esztétikai belátásból el akar szakadni ettől a múlttól – valójában a történelemből akar kilépni.” (Sajátos egybejátszása a való világ tényeinek, hogy a Csoóri által elmarasztalt irodalom *tényleg* ki akar lépni a „történelemből”, *tényleg* szakítani akar a nemzeti hagyományok jó részével, illetőleg erősen kritikusan fordul feléjük.) Csoóri Sándor szóban forgó gondolatmenete még súlyosabb következményt is prognosztizál, midőn azt mondja, hogy „ahol elhal a hagyomány [...], ott fölbomlik a közösség is.”

Nem ismerhetjük a magyar társadalom minden rétegének, csoportjának lélektani állapotát, lelki egészségügyét. Annyi mindenesetre jól látható, hogy Csoóri Sándor logikai szillogizmusa nemzetről, hagyományról és a közösségek borulásáról nemcsak (úgynevezett) természetes történelmi-társadalmi változások negatív eredménye, hanem tudatosan táplált, gerjesztett szellemi törekvések következménye is. Olyan szellemi törekvéseké, amelyek pontosan olyan jól ismerik a folyamat következményét, netán végeredményét, mint Csoóri. Hiszen *éppen azért*, ennek érdekében léteznek s működnek. Még bonyolultabbá teszi a helyzetet a magyar értelmiség nagy részének nyomasztó elbizonytalanodása, morális és szellemi kérdőjelei. Például a *választás* kényszere a különböző szellemi áramlatok közül, vagy éppen a valamely ideológiai-szellemi táborba való tartozás feltételeket szabó örökös pressziója. Ámde az is igaz, hogy nem kell föltétlenül a nemzeti hagyományok ellenségének lennie annak, aki mást gondol az

irodalmi műalkotás lényegéről, funkciójáról mint amazok. S azt is tényszerűen regisztrálhatjuk, hogy a viszonylag hirtelen sokszínűvé vált hazai – és ennek vonzása nyomán a határokon túli magyar – irodalom számos olyan értékes, kitűnő művet tud fölmutatni, amelyek nem a nemzetnek a világképet meghatározó primátusát hordozzák magukon.

Az igazi veszedelmet talán (biztosan) nem is ez jelenti. Hanem az a tendencia, az a kíméletlen szellemi nyomás, amelyben most már szinte tragikusan masszív módon a Csoóri-féle világkép ellenséges, tehát üldözendő (és lehetőleg megsemmisítendő) szellemi áfiumnak állítódik be. A modernitás, a korszerűség választóvonalai ugyanis nem e két, egymással ellenséges világkép mentén húzódnak. Nem arról van szó, hogy Csoóri konzervatív, a vele szemléletben, ideológiában (stb.) szemben állók pedig modernek. Hiszen a modern gondolkodás éppen ott kezdődik, ahol és amikor számba tudjuk venni a múlt (és a félmúlt) szellemi és tárgyi örökségét, de azzal a szándékkal, hogy ez az örökség – hogy 19. századiasán fogalmazzunk – a nemzet üdvét s ezen belül az egyén emberi kiteljesedésének a jó feltételeit szolgálja. Csoóri Sándor láthatólag ezt akarja, ezt szeretné. De erről *már nem lehetséges* semmiféle párbeszéd. A magyar értelmiség nagy része szorong. Nemigen bocsátkozik vitába. Mintha meghalt volna az irodalom, konstatálja Csoóri. Nincs „megkülönböztető öntudata vagy önérzete.” Az az észrevétele is igaz, hogy a jelenkori magyar irodalom átengedi a tömegkommunikációnak a leginkább „elevenünkbe vágó” témákat, s ezzel lemond a közösség valódi nagy kérdéseibe való beleszólás lehetőségéről, majd igényéről is. Másképp fogalmazva: „ma az irodalom maradt el a korától.” (Hozzátehetjük: elmarad ez az irodalom a hajdani – akár csak a hatvanas-hetvenes évekbeli *színvonalától* is.)

Nyomasztóan eleven könyv a *Forgácsok a földön*. De nem lehangoló. Ellenkezőleg, inkább felkavaró. S ezt az olvasói benyomást nem képes semlegesíteni az a sejtelmünk sem, hogy csak kevesek számára olyan, amilyen. Mert mintha nemcsak az irodalom maradt volna el a korától, egyszersmind saját lehetőségeitől, de a még olvasók (egyre szűkülő) táborának nem csekély része is.

Monostori Imre